

könyvet adtak ki (így most az oldalszámokból lehet erről benyomásunk). Látszana, hogy Erdély és Buda azok a helyek, ahol valóban jelentős mennyiségű román könyv megjelent. A Partium (Nagyvárad), vagy Arad, Temesvár, Kalocsa, Bécs, Velence, vagy éppen Lemberg ezekhez képest nem számottevő. A kötet végén, terjedelmes fejezetben (939–992.) sorolják fel a szerzők a csak említésből ismert, példány nélküli kiadványokat.

Ezt a szerkezetet követi a nagyszerűen megírt, román és angol nyelven közölt hosszú (64 oldal) előszó, amely Eva Márza munkája. Egy román könyvkiadás-történet. Kismonográfia, amely ugyancsak az egyes nyomdahelyek sorrendjében halad. A rövidítések jegyzéke egy valódi könyvtörténeti bibliográfia. Ennek alapján a román könyv történetének tanulmányozása nem csupán elkezdődhet, hanem komoly, elmélyült ismeretek szerezhetők. Az előszó végén a szerző külön írt néhány oldalt arról, hogy miként értelmezhető, különösen a 18. század második felétől, a könyv szerepe a román kulturális identitás megerősítésében.

A hatalmas bibliográfiához sajnós, csupán egyetlen mutató járul: időrendben egy-egy sorban meglejtve a kiadványokat. Ebből azonnal látszik, hogy 1801-től 1830-ig több román könyv jelent meg, mint az azt megelőző időszakban. Miért nincsen személy-, illetve helynevek mutatója? Nem derül ki az előszónak a könyv használati módját ismertető részéből. Pedig kellene. Vagy egy külön kötetben adják ki, ami valószínűtlen, vagy, készül az 1508 és 1690 között megjelent művek és kiadványok bibliográfiája, és a két korszakhoz közös mutatókat szándékoznak kiadni. Ha így van is, nem kellene elfeledni egy olyan konkordanciát sem, amely az egyes országok retrospektív nemzeti bibliográfiáinak a viszonyát mutatja a régi román könyvekhez (a magyar, a szlovák, vagy éppen az osztrák bibliográfiára gondolkodok). Igaz, nehéz lesz, miután ebben a kötetben – ahogy említettem –, az egyes kiadások nem kaptak tételszámot. Annál is fontosabb lenne egy ilyen mutató, mert ebben a könyvben a helynevek kizárólag románul szerepelnek (kivéve a címléírást persze, ahol az eredeti forma

megmaradt). Viena, Venetia, vagy Karlowitz még csak jól érthető, de nem igazán világos, hogy ha Wien Viena, Venezia pedig Venetia, akkor a mai Szerbiában található Сремски Карловци (Sremski Karlovci) miért Karlowitz, németül, vagy Trnava miért nem egyszerűen románul Sămbăta Mare (szlovákul szerepel). Ugyanakkor az ukrán Чернівці (Csernyivci) miért románul szerepel (Cernauti). A kötetben Gyulafehérvárt a történeti román néven találjuk fejezet címként (Bălggrad), a térképen Alba Iuliaként van kiemelve. Mindezek a szerkesztési gondok megoldhatóak egy jó, minden nemzeti nyelvi formát rögzítő helynévmutatóval.

De mindezek az apróságok csak szeplők egy hatalmas munka kiváló eredményén. Hiszen Románia, ezzel a kötettel egy új, nemzetközileg jól használható, a román könyv történetét szövegesen is bemutató retrospektív nemzeti bibliográfiával gazdagodott. Várjuk, hogy elkészüljön, hasonló módon, az 1508 és 1690 közötti időszakra is egy bibliográfia, abban egy közös, a teljes korszakra (1508–1830) vonatkozó mutató rendszerrel.

MONOK ISTVÁN

Tipográfia régtől fogva, A nagyváradai nyomdászat 450 éves története, Budapest, Országos Széchényi Könyvtár–Argumentum Kiadó, 2016.

A magyar nyomdászat-történeti szakirodalomban ritkaságszámba megy az olyan reprezentatív díszalbum, mint amilyen a nagyváradai nyomdászat kezdetének 450. évfordulójára jelent meg nemrég. A kitűnő minőségű és jól válogatott képanyaggal illusztrált kötet a 16. századi kezdetektől egészen a második világháborúig tárgyalja a helyi műhelyek tevékenységét. Az egyes fejezeteket az adott korszakok szakértői: Bánfi Szilvia (16. század), V. Ecsedy Judit (17. század), Emödi András (18. század) és Boka László (20. század) írták, s ezekbe a legfrissebb kutatások eredményeit is beledolgozták. A 19. századra vonatkozó részt, friss levéltári adatgyűjtés híján, Naményi Lajos 115 éve megjelent monográfiájából emelték át a szerkesztők (*A nagyváradai nyomdászat története*, Budapest, Athenaeum, 1902, 59–77.).

Elsőként 1565-ben Raphael Hoffhalter állította fel sajtóját a városban, majd két év múlva el is távozott onnan. Fia, Rudolf majd két évtizedes szünet után, 1584-ben telepedett le Nagyváradon, ám mindössze egy éven keresztül dolgozott ott. Ezután ismét több mint egy fél évszázadnak kellett eltelnie, amíg a protestáns egyház által felállított nyomda meg nem kezdte tevékenységét. Az 1639–1660 közötti két évtized viszont – a műhelyt vezető, külhoni iskolázottságú Szenci Kertész Ábrahámnak köszönhetően – a váradi nyomdászat kiemelkedő időszakának nevezhető. Évi átlagban elkészített hat-hét nyomtatványa (húsz év alatt 132) gazdag felszereltségről, precíz szöveggondozásról és egyenletes teljesítményről tanúskodik. Az utolsóként, részben a városban készült *Váradi Biblia* pedig a korabeli magyarországi nyomdászat csúcsteljesítménye volt.

Égészen más jellegű műhelyt alapított Csáky Miklós püspök 1744-ben, újabb nyolc évtizedes kényszerű szünet után. A papnevelő intézet kis-közepes nyomdája egyszeri rövid kihagyást kivéve folyamatosan működött, így a szakma töretlen hagyománya tulajdonképpen ekkortól számítható Nagyváradon. A 18. század végéig bérlők működtették: 1745-ben Kállay Gergely, 1745–1755 között Becskereki Mihály, 1761–1767 között Wolf József, 1768–1770 között Heller János, 1771–1786 között Bálent Ignác, 1786–1797 között Eitzenberger Ferenc, 1798–1802 között Guttmann János, majd 1803–1804 között Máramarosi Gottlieb Antal. Tőlük nem tipográfiai remekeket várt el a fenntartó, hanem azt, hogy az egyház és a város számára szükséges nyomtatványokat megbízhatóan állítsák elő. Így könyv csak nagyon ritkán hagyta el a nagyváradi szemináriumi nyomda sajtóit, ezek helyett inkább egyházmegyei direktóriumok, alkalmi köszöntők és temetési beszédek, akadémiai és szemináriumi tézisfüzetek, közigazgatási iratok és tabellák készültek. Ez utóbbiakat a bibliográfia nem tartja számon, pedig fontos kenyércikknek számítanak egy nyomda számára. A nyomtatványok kétharmada ennek megfelelően mindössze egy nyomdai ív (4 vagy 8 levél) körül mozgott. Az egész időszakra átlagolt termelés évente hét-nyolc nyomtatvány volt ebben a hat évtizedben, a csúcst Márama-

rosi Gottlieb Antal idejében évi húsz termékkel érve el.

A 18. századból származnak az első írásos adatok a nyomda hollétééről. Egy 1752-ban készült iratból tudjuk először biztosan, hogy a műhely a Váradolaszi nevű negyedben helyezkedett el. Egy pontosabb leírás 1766-ban a Nagy utca környékét jelöli meg, majd az első igazán biztos adat szerint 1771-ben Bálent műhelye a jezsuiták váradolaszi telkén volt (tehát valószínűleg addig is ott működött). Az első tételes, helyben készült leltárak is ebből az időszakból származnak: az első ismert nyomdai összeírás 1785-ből, majd a második, sokkal részletesebb 1798-ból.

A Dutka Ákos által *A holnap városa* című regényében csak „úri fertálynak” nevezett terület nem jelentette egyúttal feltétlenül az ott dolgozó nyomdászok gazdagságát is. Míg a 17. századi Szenci Kertész Ábrahám kimondottan jómódú ember volt (egy, de lehet, hogy több belvárosi háza is volt), addig a 18. századi bérlők közül Heller Jánosnak halálakor mindössze a ruháit, egy almáriumát és egy zsebóráját tudják „vagyonaként” összeírni a hivatalnokok. Később, a 19–20. század fordulóján viszont Nagy Endre azt írja *Egy város regénye* című munkájában, hogy „Laszky Ármin belenézett a *duzzadt pénztárcájába*, aztán fájdalmas sóhajjal elindult a Lloyd-kávéházba” kiváltani az éppen hogy megérkezett, több hónapi szerkesztői fizetését egy éjszaka alatt elmulató Krúdyt a főpincértől.

A nagyváradi nyomda mindig szoros összefüggésben állt a helyi intézményrendszerrel. Az 1770-ben megalapított Főgimnázium, az 1780-ban induló bölcsleleti fakultás a Királyi Akadémián mind a nyomda megrendelőjévé, bevételi forrásává váltak. Ezzel szemben mikor 1784-ben II. József megszüntette az egyházmegyei szemináriumokat, és helyettük országos papnevelőket tervezett Pesten, a fölöslegessé vált nagyváradi műhelyt azonnal el akarta adni fenntartója.

Az eladásra végül csak 1804-ben került sor, mikor a szemináriumi nyomda utolsó bérlője, Máramarosi Gottlieb Antal azzal a feltétellel vette meg a nyomdát, hogy másnak ne engedélyezzék az új cég indítását a városban. Ez természetesen betarthatatlan feltételnek bizo-

nyult, s 1806-ban Szigethy Mihály, a debreceni városi nyomda addigi vezetője meg is indítja a második műhelyt (tulajdonképpen megveszi Medgyesi Pál özvegyének nyomdáját Diószegen és beköltözteti Nagyváradra). A 19. század derekától kezdődően azután sorban indulnak az újabb és újabb vállalkozások: 1856-ban Sonnenfeld, 1868-ban Hügel Ottó (1890-től Láng József vezeti), 1874-ben Laszky Ármin indít nyomdát, majd 1889-ben kezd a Szigligeti-nyomda és 1894-ben a Szent László-nyomda. Ha számba vesszük az új alapításokat, átlagosan tízévente találunk egy-egy újabb vállalatot, és ezeken kívül hét kisebb nyomda is dolgozik már a városban. Az 1872-es ipartörvény szabadsága által kiváltott egyre erősebb konkurencia éles versenyt teremtett és minőségi fejlődést is hozott.

A szemináriumi nyomda jogutód-cégét Máramarosi Gottlieb Antaltól annak egykori faktora, Tichy János vette meg 1808-ban, és egy háromgenerációs nyomdász-dinasztiát alapított. 1808–1839 között ő maga, 1839–1862 között Tichy Alajos, majd 1862–1874 között Tichy Ákos vezette a nyomdát, amelyet végül eladva 1874–1882 között Hollósy Lajos, majd fia, Hollósy Jenő folytatott. A nyomtatványok száma ugyanúgy évi hét-nyolc körül mozgott, főleg helyi érdekű, alkalmi művek. A modernizáció szempontjából is fontos időszak ez, hiszen Tichy Alajos hozatta meg az első gyorssajtókat (mindjárt kettőt, 1839 után). Az előző évszázad 2–15 (átlagosan hat) évig működő bérlőihez képest a meglepően hosszú életű Tichy-dinasztiá tevékenységét érdemes lenne monografikusan feldolgozni.

Talán illő lenne pár szót szólni a most bemutatott kötet egyedüli olyan szerzőjéről, aki nem a ma aktív, jól ismert és elismert szakemberek sorából került ki. A nagyváradi nyomdászattörténet első monográfiusa Naményi Lajos volt, aki a születésekor viselt Neumann nevet 1887-ben változtatta Náményira (*Belügyi Közlöny* 1887/175.), majd a 19–20. század fordulójától hagyta el az ékezetet belőle. Mindössze 37 évet élt, de ez alatt óriási lendülettel dolgozott irodalom- és színháztörténeti, illetve nyomdászattörténeti területen. Gimnáziumi tanulmányait félbehagyva biztosítótársasági, majd gyári tisztviselőként kereste kenyerét, de emellett nagyon aktív volt,

több társulatba belépett, sokat kutatott. Amatőr művelődéstörténész létére el tudta kerülni ennek jellemző buktatóit és kizárólag írott forrásokra és még élő tanúk beszámolóira alapozta cikkeit és könyveit. Neki köszönhetjük többek között Szenci Kertész Ábrahám címerének szakszerű közlését is, amelyet „említett ugyan Kemény József, Nagy Iván is hivatkozott rá, a Siebmacher is tud róla, de kiadva nem lett. Ott hevert a szombi országos levéltárban, elfeledve, mindaddig, míg a váradi nyomdászati történeten dolgozva” Naményi Lajos közre nem adta (*Szenci Kertész Ábrahám címeres nemeslevele = Turul*, 1903, 177–180). Az említett monográfia először a *Magyar Könyvszemle*-ben jelent meg folytatásokban (1901, 107–182, 280–296, 364–365), majd egy évvel később az Athenaeum jelentette meg könyv formájában.

A fiatal kutató sokkal többre lett volna hivatott a hivatalnoki pályánál, s tett is ez irányban lépéseket. 1900-ban Budapestre költözött és folytatta tanulmányait: befejezte a gimnázium felső osztályait, majd 1903-ban részt vett a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége által szervezett néprajzi és őstörténeti tanfolyamon (*Néprajzi Értesítő*, 1903, 227). 1904-ben már az ugyanazon Főfelügyelőség által szervezett könyvtárnoki tanfolyamot végezte el (*Corvina*, 1904, 19) és ki is nevezték az aradi Kölcsey-egylet könyvtárosává (*Pesti Hírlap*, 1904, 139, 13). Sajnos azonban „rendkívül exaltált” természete addig rosszbodott, míg 1905-ben öngyilkos lett (*Pesti Napló*, 1905, 148, 15) és nem teljesíthette be a hozzá fűzött további reményeket.

A Naményi Lajos által számba vett 19. századi vállalatok közül jó pár továbbélt a 20. század első felében, s 1900–1920 között már 30–32 nyomda dolgozott párhuzamosan Nagyváradon. Ezeket természetesen már nem lehet ugyanazzal a részletességgel tárgyalni, mint a korábbi századok műhelyeivel tették a szerzők. Ehelyett inkább az összképre, a kultúra-ipar miliójére koncentrálnak, néhány kiemelkedő személyiséggel és nyomdával az előtérben (Sonnenfeld Adolf, Laszky Ármin, Láng József, Szent László Könyvnyomda Rt). Szó esik a hírlapokról, mint a nagyobb vállalatok kenyércikkéről, a hirdetések és üzleti nyomtatványok jelentőségéről,

valamint a nyomdai minőség erőteljes javulásáról is. Ezzel kapcsolatban érdemes kiemelni a Sonnenfeld-dinasztia jelentőségét, akik Dutka Ákos szerint bibliofil igényességben a gyomai Knerekkel versengtek, ám vállalkozásuk történetének részletes feldolgozása – amazzal ellenében – még szintén várat magára.

Ez a néhány évtized volt a város fénykora. Mindenhol építkezések zajlottak, kiépültek a közművek, vállalkozások és gyárak jöttek létre, kulturális egyesületek alakultak meg, oktatási intézmények egész sora működött. Ez az anyagi és szellemi pezsgés egyértelműen kedvezett a nyomdai fejlődésének és Dutka Ákos megfogalmazása szerint a biztos bevételből gazdálkodó „Laszkyné Váradra hozta a legjobb újságíró-tehetségeket”: Krúdy Gyulát, Nagy Endrét, Ady Endrét és társaikat.

A trianoni határváltozást követő két évtized messze nem mutat ilyen szívderítő képet, s a negyvenes évek elején életbe lépő zsidótörvények valósággal lefejezték a nagyváradi nyomdai part, hiszen ekkor a cégek több mint 60%-a zsidó tulajdonban volt. Az elhurcoltak közül visszatérő néhány túlélő sem kezdhetette újra a munkát, mert nem sokkal később az államosítással elvesztették mindenüket. A szocializmus évtizedeiben működött nagyvállalat, a Crišana történetét a kötet már nem tárgyalja – ez korszak is egy megíratlan és megírandó fejezete nyomdászattörténetünknek.

Mindenkinek csak ajánlani tudom a kitűnően szerkesztett és megírt, remekül illusztrált kötetet, amelyhez az Argumentum Kiadó pontosan azt a tipográfiai mivességet és igényességet adta, amely egy ilyen témájú könyvhöz illik.

SIMON MELINDA

Agáta Klimeková, Janka Ondroušková, Bibliografia územne slovacikálnych tlačí 19. storočia, zväzok 1–7, Martin 2016, Slovenská národná knižnica (Slovenská Národná Retrospektívna Bibliografia, Séria A. Knihy)

Ritkán örülhetünk ennyire hiánypótló könyvszeti munkának, mint most Agáta Klimeková és Janka Ondroušková 19. századi bibliográfiájának.

A Szlovák Nemzeti Könyvtár által kiadott hétkötetes bibliográfia a nálunk mostohán kezelt 19. század 15 978 olyan nyomtatványát sorolja fel, amely a mai Szlovákia területén jelent meg, bármilyen nyelven. Vagyis, megfogalmazásuk szerint, a területi szlovacikumokról ad számot, a nyelvi szlovacikumokat a bibliográfia nem tartalmazza. Így magyar nyelvű művek is szép számmal szerepelnek a kötetben.

Ez a bibliográfia szerves folytatása az ugyanilyen elveken alapuló 18. századi bibliográfiának, amely a szerzőpárosnak és Eva Augustínóvának munkája volt, és amely hat kötetben 2008-ban jelent meg: Klimeková, Agáta – Augustínóvá, Eva – Ondroušková, Janka, *Bibliografia územne slovacikálnych tlačí 18. storočia*, Zväzok 1–6, Martin, 2008. (L. Kovács Eszter recenzióját = *Magyar Könyvszemle*, 2009, 3, 400–403.)

A 19. századi bibliográfia szerkezete és az egyes tételek felépítése is ugyanolyan, mint az előzményé, vagyis a betűrendben közölt tételek sorszámozottak, a címleírást bibliográfiai hivatkozások követik, a nyomtatvány néhány külső jellemzője (pl. illusztráció, nyomdász-kiadói jelvény, betűúr típus), majd végül a lelőhelyek, pontos jelzettel. A 7. kötet a Regiszter-kötet. Tíz index egészíti ki ugyanis a bibliográfiát: szerzői személynevek, közreműködők, fordítók, illusztrátorok, ajánlások címtettjei, nyomdák és külön a kiadók indexe, könyvkereskedők indexe, tárgymutató és proveniencia-mutató.

A lelőhelyekkel kapcsolatban megfigyelhető, hogy míg a szlovákiai példányokról részletes áttekintést kapunk, a magyarországi példányok közül nagyrészt az Országos Széchényi Könyvtár példányai szerepelnek. Ebből a korszakból ugyanis nem áll rendelkezésünkre olyan példánykimutatás, amely az egyes művek magyarországi gyűjteményekben található példányait regisztrálná, sajnos ilyen nyilvántartás csak 1800-ig nem készült az OSZK-ban. Ezt a korábbi, 18. századi kötetek esetében a szlovák kollégák következetesen használták is, most azonban a szerzőknek főleg az OSZK állományára kellett hagyatkozniuk, kis mértékben a budapesti Egyetemi Könyvtár állományára, valószínűleg olyan esetekben, amikor Petrik